

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри
_____ Урсу Н.О.
«__» _____ 2020 р.

Дипломна робота

Бакалавра

з теми: **«ІКОНОГРАФІЯ ОБРАЗУ «СВЯТОГО МИКОЛАЯ» З ОБЩИНИ
СТАРООБРЯДЦІВ-ЛИПОВАН»»**

Виконала:

студентка 4 курсу, РТМ1-В16 групи
спеціальності 023 Образотворче
мистецтво, декоративне мистецтво,
реставрація

Панкевич Тетяна Володимирівна

Керівник:

Віштаченко В. А., кандидат

мистецтвознавства, старший викладач
кафедри образотворчого і декоративно-
прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва.

Рецензент:

Луць С. В., кандидат

мистецтвознавства, старший викладач
кафедри образотворчого і декоративно-
прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва.

Кам'янець-Подільський – 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗА ІКОНОПИСУ СХІДНОГО ТА ЗАХІДНОГО ОБРЯДІВ.....	7
1.1. Візантійський іконопис та розвиток різних шкіл на території Київської Русі.....	7
1.2. Західноєвропейський іконопис та його вплив на українську ікону.....	32
РОЗДІЛ 2. ІКОНОГРАФІЯ ОБРАЗУ «СВЯТОГО МИКОЛАЯ» З ОБЩИНИ СТАРООБРЯДЦІВ-ЛИПОВАН».....	45
2.1. Святий Миколай як історична постать, його життя та діяння.....	45
2.2. Іконографія та іконографічні типи ікони святого Миколая.....	52
2.3. Община старообрядців-липован: особливості ікономалярства.....	57
РОЗДІЛ 3. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ.....	64
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	68
ДОДАТКИ.....	73

ВСТУП

Актуальність теми: Досліджуючи дану тему ми хочемо висвітлити характерну сформовану особливість українського іконопису. Хоча Україна як самостійна держава існує не так давно, ікона досить міцно і вже давно впустила коріння на її території. І незважаючи на сильні впливи інших держав, українська ікона має свій особистий характер і місце в історії культури. Також є актуальним аналіз іконографії святого Миколая який є чи не найшанованішим святим в Україні та по за її межами. Цікава та характерна іконографія сформувалася в общині старообрядців-липован. Хоча предки общини є вихідцями із Росії і основою їхнього віросповідання є дотримання старого обряду, актуальним є дослідження подальшого формування старообрядного іконопису на теренах України.

Так як, іконопис прийшов із Візантії на територію України коли країна була ще Київською Руссю. Майстри, котрі творили перші ікони, приходили в основному з Константинополя, звідти ж привозилися і деякі іконописні твори, кожен з яких, як правило, ставав точкою відліку для формування значущої іконографічної традиції. Паралельно виникла своєрідна форма роботи – з'явилися іконописні майстерні, де місцеві художники навчалися у греків або працювали разом з греками. Поступово був сформований руський іконопис зі своїми школами і безцінними іконами.

Нажаль монголо-татарська навала відділила Київ і знищила його тодішню велич. Після чого Україна почала відстоювати своє самостійне існування і розвиток в ньому особистого характерного ікономалярства. Тим часом, коли в окремих регіонах Київської Русі яких не зачепила монголо-татарська навала був активний розвиток іконопису. Осередком розвитку культури в Україні стає Галицько-Волинське князівство, яке потерпіло менше розорення, та перебувало у більш сприятливому геополітичному становищі. Західноєвропейський вплив у культурі XIII-XV ст. стає помітним [63]. У формуванні й розвитку іконописного українського стилю не слід також переоцінювати й західного впливу. Хоч наші малярі з великим бажанням

їздили навчатися на Захід, нічого звідти не переймалося ними на всі сто відсотків, без всебічного осмислення і вибору того, що найбільше підходить для застосування.

У даній темі важливим є розгляд окремих історичних постатей які внесли свій вклад до розвитку іконопису, а також дослідників іконопису. Інтерес до культури та іконопису старообрядців, що виник в другій половині XIX ст., іконопис липован зацікавив фахівців порівняно недавно. Перші публікації, присвячені цьому явищу, з'являються в 1980-ті рр., на хвилі наростаючого інтересу до так званої «пізньої» ікони. На даний момент, дослідженням іконопису старообрядців-липован займається одеський фахівець Ю. Горбунов роботи вченого носять в основному історико-культурологічний характер, зачіпають, в тому числі, і сюжетний репертуар липованських майстрів. Також липованські ікони публікувалися в ряді наукових і науково-популярних видань України та Росії [57].

До середини XIX ст. почали складатися особисті зібрання колекціонерів-старовірів. Сучасними дослідниками прийнята типологія творів-наслідувань, згідно з якою виокремлюються копії, стилізації, імітації і підробки. Старообрядницьке замовлення включало в себе всі перераховані види ікон, а також їх окремі випадки, що представляють різні варіанти реставраційних реконструкцій за залишками древніх творів [54].

Ікони, написані в другій половині XVII – наприкінці XIX ст., дуже важко прив'язати до певного центру. В іконописі панував еkleктизм. Старообрядницький іконопис XVII-XIX ст., зовсім недавно став привертати увагу музейників і колекціонерів. Будучи насамперед предметом культу, пізня ікони не сприймалася в якості потенційного експоната художнього музею. [53].

Мета дослідження: проаналізувати генезу іконопису на теренах України, дослідити іконографію образу «Святий Миколай» з общини старообрядців-липован с. Білоусівка.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати візантійський іконопис та розвиток різних шкіл на території Київської Русі.
2. Розглянути іконопис Західної Європи та його вплив на українську ікону.
3. Висвітлити життя та діяння святого Миколая та проаналізувати його особистість як історичну постать.
4. Проаналізувати іконографію та іконографічні типи ікони святого Миколая.
5. Дослідити особливості ікономалярства общини старообрядців-липован.
6. Виконати реставраційну документацію у вигляді реставраційного паспорту.

Об'єкт дослідження: розвиток мистецтва іконопису на території України.

Предмет дослідження: особливості іконографії образу «Святий Миколай Чудотворець» з общини старообрядців-липован с. Білоусівка.

Для виконання завдань дослідження використані загальнонаукові та спеціальні методи досліджень. До загальнонаукових методів належать: фактологічний, представлений вивченням візуального матеріалу; аналітичний, представлений аналізом літературних джерел; метод порівняльного аналізу, представлений порівняльним мистецтвознавчим аналізом старообрядницького іконопису на теренах України та іконографії образу «Святий Миколай Чудотворець» з общини старообрядців-липован с. Білоусівка. До спеціальних методів належать статистичний метод та метод роботи з першоджерелами.

Територіальні межі дослідження: охоплюють території Західної Європи, Росії та України.

Наукова новизна дослідження: У роботі узагальнені і структуровані матеріали з іконопису Східного та Західного обрядів та його впливу на

Українську ікону, а саме особливості старообрядницької іконографії, що складає наукову цінність даної роботи. Практична цінність полягає у можливості використання висновків у практичній діяльності реставраторів.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути використані:

1. Для поглибленого вивчення реставраційної справи, а саме в розширенні знань про іконграфічні особливості.
2. Для реставраційних робіт з метою розпізнання іконорафії святого Миколая та характерної іконографії старообрядницької ікони
3. Для подальшого дослідження цієї теми та суміжних з нею тем.
4. У пам'яткоохоронній справі з метою збереження автентичного твору мистецтва.

Структура і обсяг роботи: Текстова частина бакалаврської роботи складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг роботи – 73 сторінки список використаних джерел налічує – 63 позиції.

Практична частина: Представлена реставрацією пам'ятки сакрального мистецтва – іконою Богоматері «Троєручиці» з общини старообрядців-липован с. Білоусівка, та копією ікони «Воскресіння Господнє» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

ВИСНОВОК

В результаті пошуків та досліджень, було проаналізовано генезу іконопису. Візантія сформувала свій іконопис запозичивши техніку письма із фаюмських портретів. Походження ікони з портретного живопису це довготривалий і складний процес, який супроводжувався суперечками, справжніми битвами і гоніннями, одним з таких було так зване візантійське іконоборство. На початку християнської історії зображувати Бога академічним живописом у тілесному його вигляді було гріховним, й межувало з ідолопоклонінням. Після важкого періоду іконоборства дійшовши до компромісу, ікона отримала право існування як предмет сакрального значення, ставши посередником між Богом і людиною.

Дослідження показує що Візантійська імперія започаткувала і розвинула іконопис до величі, яку ми можемо спостерігати споглядаючи на візантійські ікони, мозаїки та фрески які збереглися до нашого часу.

Проаналізувавши різні джерела, ми бачимо як іконопис розповсюджується по всій Європі формуючись у різні стилі та школи в кожній її частині. Київська Русь перейнявши візантійський іконопис, сформувала свою руську ікону.

За час розповсюдження іконопису Західною Європою змінилися два художніх стилі – романський та готичний. Які мали свій особливий характер. Естетичні уявлення Середньовіччя ґрунтувалися на тому, що земне й небесне ні в чому не подібні між собою. У середовищі вічного буття святих угодників усе не таке, як на землі, – душі воскреслих, докільля, предмети, простір і час, усе це малювалося в уяві. Водночас людська свідомість не може відірватися від образу того докільля, серед якого ми живемо. Отже, творити в іконі інший світ означало деформувати світ видимий, надати йому сенсу перетвореного, що й чинила Візантія на підставі канону ікон IX-X ст.

На зміну прийшла доба великого Відродження і прибрала усі рамки, які сковували художників. Відродження формувало зовсім інше, нове, бачення

реальності яка перейшла на полотно. Епоха ренесансу позначилася і на українському іконописі. Епоха Відродження істотно змінила ставлення до земного й небесного. Православна еліта України пішла у своїх симпатіях до Західної культури, вивільненої від середньовічного аскетизму. Берестейська Унія 1596 року розколола українське суспільство, але не розколола українського мистецтва, у тому числі й іконописання. Збереглися традиційні пози «непорушного стояння» святих, але самі постаті набули легкості й піднесеності. Ренесансна ікона втрачає колишній монументалізм, однак набуває чудової ритміки форм та ліній.

Також було досліджено іконографію святого Миколая який став чи не найшанованішим святим в Україні та по за її межами. Найдавнішим і найбільш поширеним типом ікон святого є його поясні образи, які формуються в візантійському мистецтві та на території Київської Русі в XI-XIII ст. Традиційно поясне зображення святителя, який правою рукою благословляє, а в лівій тримає закриті Євангеліє. Цікава та характерна іконографія сформувалася в общині старообрядців-липован яку також було досліджено.

Назва субетносу, на думку самих липован, виникла внаслідок того, що їхні іконописці писали ікони на липовій дошці. Більша частина липован мешкає у Одеській та Чернівецькій областях.

Незважаючи на те, що старообрядництво грало найважливішу роль в іконній справі XVIII – початку XX ст.. Інтерес до цього пласту культури виник приблизно з кінця 1980-х і безперервно зростає з року в рік. В даний час відбувається процес накопичення інформації, аналіз пізніх ікон, що знаходяться в музейних колекціях, і виявлення серед них старообрядницьких. Завдяки відособленості регіону, передачі іконописного майстерності з покоління в покоління аж до XX ст., Сформувався оригінальний живописний стиль, що по праву належить одночасно до російської, білоруської та української культури. Старообрядницький іконопис XVII-XIX ст., зовсім недавно став привертати увагу музейників і колекціонерів. Будучи насамперед предметом культу, пізня ікони не сприймалася в якості потенційного

експоната художнього музею. У кращому випадку вони могли претендувати на «фольклорний» статус пам'ятника етнографії. І до зара не існує точного визначення поняття «старобрядницька ікона», так як прикметник «старобрядницька» вказує лише на приналежність ікони до певної конфесійної групи [57]. Тож у підсумку можна сказати що іконопис і досі досліджується і ця тема продовжує залишатись актуальною. Нам вдалося висвітлити характерну особливість українського іконопису, хоча і попри труднощі та перешкоди, але Україна завжди продовжувала поступово розвивати свій характер у мистецтві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Алпатов М. В. История искусств. Возрождение и искусство нововремени. Таллинн: Кунст, 1982. 427 с.
2. Антонова В. И. Каталог древнерусской живописи. № 212, 356 с.
3. Вечірко Р. М. Культура Візантії: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://studentbooks.com.ua/content/view/145/46/1/8/> – Назва з екрану.
4. Визначення ікони та історія виникнення: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://studopedia.su/16_168259_viznachennya-ikoni-ta-istoriya-viniknennya.html – Назва з екрану.
5. Виппер Б. Р. Итальянский Ренессанс. Таллин, 1974. 450 с.
6. Візантійська культура: історичний розвиток та основні етапи: [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/30310/> –
7. Вознесенский А. Житие и чудеса св. Николая Чудотворца. Санкт-Петербург, 1899. 724 с
8. Городиська О. Іконографія святого Миколая Чудотворця: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.smk-sobor.org.ua/uk/radymo-prochytaty/2662-ikonohrafiya-svyatoho-mykolaya-chudotvortsya.html> – Назва з екрану.
9. Грабарь И. Е. О древнерусском искусстве. Москва, 1976. 380 с.
10. Грабарь И. Е. Очерк творчества художника по данным реставрационных работ. Москва, 1925. 66 с.
11. Гребенюк Т. Е. Художественное своеобразие ветковских икон. Технико-технологический аспект. Мир старообрядчества. Живые традиции. Москва, 1998. 198 с.
12. Грищенко А. В. Вопросы живописи. Русская икона как искусство живописи. Москва, 1917. 126 с.
13. Гуковской, М.А Леонардо да Винчи. Творческая биография. Москва: Искусство, 1990. 415 с.
14. Демина Н. А. «Троица» Андрея Рублева. Москва: Искусство, 1963. 100 с.

15. Демина Н. А. Историческая действительность XIV-XV вв. в искусстве Андрея Рублева и художников его круга. Москва, 1956. 324 с.
16. Житие и чудеса Святителя и Чудотворца Николая. Москва: Московская Синодальная типография, 1903. 72 с.
17. Знойко О. П. Міфи Київської землі та події стародавні. Київ, 1989. 304 с.
18. Икона Николая Чудотворца: иконография образа: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.pravmir.ru/ikona-nikolaya-chudotvorca/#i> – Назва з екрану.
19. Ильина Т. История искусств. Западноевропейское искусство. : [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://stud.com.ua/4344/kulturologiya/romanske_mistetstvo – Назва з екрану.
20. Ильина Т. История искусств. Западноевропейское искусство. Москва, 2000, 368 с.
21. Ильина Т. История искусств. Западноевропейское искусство: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/ilina/03.php – Назва з екрану.
22. Иникова С. А. К вопросу о липованских іконах. Москва, 390 с.
23. Кадлубовский А. П. Сборник Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко в Нежине. Нежин. 1899, 125 с.
24. Карпюк Л. Живопис звхідноєвропейської традиції XVIII-XIX століть: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://volyn-kray-mus.at.ua/publ/zhivopis_zakhidnoevropejskoji_tradiciji_kviii_khikh_stolit/1-1-0-205 – Назва з екрану.
25. Колпакова Г. Искусство Древней Руси. Домонгольский период. Санкт-Петербург: Азбука-Классика, 2007. 598 с.
26. Копенкина О. Фаюмские портреты. Начало всех начал: [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://arts-dnevnik.ru/fayumskie-portrety/> – Назва з екрану.
27. Коренюк Ю. Мистецтво середніх віків. Київ, 2010. 1296 с.
28. Лазарев В. Н. Искусство Новгорода. Москва: Искусство, 1947. 322 с.

29. Крижанівський О. П. Історія Стародавнього Сходу. Київ, 1996. 480 с.
30. Крип'якевича І. Історія української культури. Київ: Либідь, 1994. 656 с.
31. Качановский В. В. История культуры Западной Европы. Минск: ИП Экоперспектива, 1998. 190 с.
32. Лазарев В. Н. Византийская живопись. Сборник статей. 136 с.
33. Лазарев В. Н. Феофан Грек и его школа. Москва, 1961. 85 с.
34. Лазарев В. Русская иконопись от истоков до началаXVI в. Москва. 1983, - 227с.
35. Левчук Л. Т. Історія світової культури. Культурні регіони. Київ: Либідь, 1997. 448 с.
36. Максимова А. Святой Николай Чудотворец. Иконография: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://icon.spbda.ru/2014/05/22/svyatoy-nikolay-chudotvorec-ikonograf/> – Назва з екрану.
37. Мистецтво Відродження як втілення духовних ідеалів доби: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pidruchniki.com/1292052257014/kulturologiya/mistetstvo_vidrodzhennya_vtilennya_duhovnih_idealiv_dobi – Назва з екрану.
38. Мистецтво Відродження: архітектура, скульптура та живопис: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/12154/> – Назва з екрану.
39. Митрополита Зосимы извещение о пасхалии на осьмью тысячу лет. Санкт-Петербург, 1492. 799 с.
40. Нариси з історії українського мистецтва: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrartstory.com.ua/tekst-statti/ikonopis-chastina-1.html> – Назва з екрану.
41. Николаева Т. В. Древнерусская живопись Загорского музея. каталог, № 69, 70 с.
42. Николаева Т. В. Собрание древнерусского искусства в Загорском музее. Ленинград, 1968. 165 с.
43. Овчинников А. Н. Досвід опису творів давньоруської станкового живопису. Техніка і стиль. Псковська школа. XIII-XVI століття, № 20, 75 с.

44. Памятники древнерусской духовной письменности. Сказания Паисия Ярославова XV ст. – «Православный собеседник». 1861. 282 с.
45. Попов Г. В. Живопись и миниатюра Москвы середины XV – начала XVI века. Москва: Искусство, 1975, 331 с.
46. Попов Г. В. Пути развития тверского искусства в XIV – начале XVI века. Москва: Наука, 1970. 504 с.
47. Приселков М. Д. Троицкая летопись: Реконструкция текста. Москва: Академия наук, 1950. 514 с.
48. Приселков М. Д. Троицкая летопись: Полный сборник русских летописей. Москва: Академия наук, 1950. 514 с.
49. Середньовічний живопис: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldarthistory.com/ua/medieval-painting.html> – Назва з екрану.
50. Смирнова Э. Живопись Великого Новгорода. Москва: Наука, 1976. 392 с.
51. Смирнова Э. С. Живопись Великого Новгорода. Середина XIII – начало XV века. Москва: Наука, 1976, 392 с.
52. Смирнова Э. С. Живопись Великого Новгорода. Середина XV век. Москва: Наука, 1976, 346 с.
53. Старообрядческая икона Ветки: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://antikvar.ua/staroobryadcheskaya-ikona-vetki/> – Назва з екрану.
54. Старообрядческая иконопись [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gelos.kiev.ua/news/2013/08/01/staroobryadcheskaya-ikonopis/> – Назва з екрану.
55. Суглобов Г.А. «Николин день». Москва: Политиздат, 1965. 80 с.
56. Таємниці святого Миколая: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2015/12/18/taiemnytsi_svyatogo_mykolaya_655092 – Назва з екрану.
57. Таранець С. В. Липовани: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=54748 – Назва з екрану.
58. Филатов В.В. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Москва: Академия наук, 1950. 642 с.

59. Формування європейської культурної традиції середніх віків: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10180/> – Назва з екрану.
60. Цебрій І. В. Романський художній стиль у мистецтві середньовічного Заходу. Полтава, 2016. 185 с.
61. Шкаруба Л. М. Святитель Христов Николай Чудотворец: научно-популярный очерк. Николаев: Атолл, 2008. 108 с.
62. Шляпкин И. Русское поучение XI века о перенесении мощей Николая Чудотворца и его отношение к западным источникам. Санкт-Петербург, 1881. 653с.
63. Шпак І. В. Стан української культури після татаро-монгольської навали. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10816/> – Назва з екрану.